

KADLECOVITS GÉZA

Száz éve város Újpest

A település várossá nyilvánításának 100. évfordulójára 2007 augusztusának végén háromnapos rendezvény keretében emlékeztek az újpestiek. Avattak emléktáblákat, díszpolgárt, többen részesültek Újpestért-díjban, koszorúk kerültek az egykor élt polgármesterek sírjaira, számos kulturális, sport és szórakoztató rendezvényen idézték fel a régi városnak lassan a feledés homályába merülő emlékeit.

Helytörténeti kutatásokkal foglalkozó szakemberek egyöntetű véleménye szerint, a rendszerváltozás egyik kísérőjelensége az egyre szélesedő „múlt-kutatás”. Ma már kevés település létezik Magyarországon, ahol a közelmúltban nem foglalkoztak helytörténeti kérdésekkel, ne alkották volna újra a régi címereket, zászlókat. Diákok, tanárok, lelkészek és könyvtárosok keresték és keresik a levéltárak iratai között saját településük múltját feltáró bizonyítékokat, hogy azok közkinccsé válva erősítsék a lokálpatrióta törekvéseket. Így történt ez Újpesten is, már a hatvanas évek közepétől rendszeres kutatómunka folyt, a hetvenes évek elején megnyílt egy szerény helytörténeti gyűjtemény is. Ebben a fontos munkában élen jártak az újpesti pedagógusok, az irányításukkal kutatták az újpesti iskolások a régi házak padlásait, családok iratait és fényképeit. A fiatal újpesti kutatógárda tagjai büszkén emlékeznek nagynevű elődeikre: Neogrády Lászlóra, Kövér Imrére, dr. Tóth Imrére és dr. Szerényi Antalnéra, akiknek publikációit ma is forrásként használják.

Újpest nagyközséget 1907. augusztus 14-én nyilvánították rendezett tanácsú várossá. A település története 1840. április 5-ig nyúlik vissza, ezen a napon írta alá gróf Károlyi István főtí földbirtokos Újmegyer köz-

ség Alapító levelét, elindítva egy szédületes iramú fejlődést, aminek eredményeként megszületett a város, ötvenezer lakossal, fejlett iparral, közlekedéssel és virágzó kereskedelemmel. 1840-ben még csak szászegyházi „telepes” élt itt, többségükben iparosok. Maga az Alapító levél is különlegesség, olyan jogokat és kötelezettségeket tartalmaz, ami szinte egyedülállóvá teszi a XIX. század joggyakorlatában. Szabad iparűzést biztosított minden letelepedőnek, mégpedig felekezeti megkülönböztetés nélkül. Tiltotta a céhek alapítását és ingyen adott házhelyet azoknak, akik meghatározott időn belül házat építettek, mégpedig a gróf által jóváhagyott tervek alapján. Közintézményekre, temetőre, iskolára, templomra és községháza építésre a gróf ingyen telket biztosított.

A vallási türelem eredményeként Újmegeyer község első bírása Lőwy Izsák, pénztárosa Neuschloss Bernát zsidó vallású telepesek lettek. Az alapító polgárok tehetségének, szorgalmának eredményeként 1907-ben Újpest – Temesvár, Pozsony és Budapest után – a negyedik helyen állt az ipari termelés nagyságát tekintve. A nagyarányú fejlődést segítette a község előnyös földrajzi fekvése, a Duna közelsége, az ország első vasútvonalának üzembe helyezése Pest és Vác között. 1850-től gomba módra szaporodtak a gyárak, a kézműipar mellett meghatározóvá vált a gyáripar, a kisiparosok mellett jelentős számban érkeztek bérmunkások, mégpedig képzett szakmunkások.

Jellemző volt a lakosság nemzetiségi összetétele. Sokan kerültek ide külföldről, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia országaiból. Újpest gyűjtőhelye lett a többnemzetiségű, több vallású és több nyelvet beszélő polgárok számára. Ez a körülmény később fontos szerepet játszott a nemzetközi kapcsolatok kialakulásában, ami elsősorban a gazdasági, kereskedelmi életben volt sorsdöntő. A XIX. században „divat” volt Újpestre költözni, itt letelepedni, vállalkozni, gyárakat építeni.

Sok művész választotta lakóhelyéül Újpeestet. Döntésükben nem csak az olcsó telekár, lakbér játszott szerepet, hanem a „hely szelleme” is. Az újpestiek mindig igényesek voltak; az 1860-as években már olvasóköri működött, lezajlott az első színelőadás, 1877-ben Újpesti Értesítő címmel saját újságot adtak ki. 1885-ben az Ipartestület mellett megkezdte működését az Újpesti Torna Egylet. Számos civil szervezet alakult kulturális vagy karitatív céllal. Az alapítók elsősorban az egyházak voltak, de a különféle szakmák is érdekvédelmi céllal szerveztek egyesületeket.

Újpesten jelentős ipari bázisa volt a bőriparnak, a fafeldolgozó, később az abból kinőtt asztalosiparnak, a textil- és vegyiparnak. Országos, sőt, Európa-hírű cégek működtek itt, 1896-tól pl. fényforrásokat gyártott az Egyesült Izzó, a Chinoin gyógyszerei révén vált világszerte ismertté. Egyre többen telepedtek le a szellem, a kultúra és a tudomány képviselői közül. Újpesten nevelte fiait Ódry Lehel, akinek Árpád nevű fia később a Nemzeti Színház jeles művésze lett. Itt született Major Tamás színművész, Kelemen Gyula politikus, a Nagy Imre kormány államminisztere. Innen indult sikeres pályafutása Halassy Olivér olimpiai bajnoknak, itt született és itt járt iskolába Radó Sándor geográfus, térképész a második világháború hírszerzője. A tudósok közül itt nevelődtek Szigeti György és Millner Tivadar akadémikusok, itt dolgozott Bay Zoltán világhírű fizikus, itt tanított Kaffka Margit és Babits Mihály. Hosszú oldalakon sorolhatnánk azok nevét, akik munkájukkal nem csak Magyarország, hanem szülővárosuk Újpest hírére is öregbítették.

A fejlődésnek nagy lendületet adott az 1907-ben elnyert városi rang. Tény, hogy már 1896-ban vasúti híd kötötte össze Budával, 1895-től saját kórháza volt, 1905-től gimnáziummal rendelkezett, rendszeres hajójárat egyik állomása volt, saját kikötő, határán két vasútvonal, belterületén villamosközlekedés szolgált az itt lakókat. A város fejlődése és nagyarányú átalakulása mégis 1907 után kezdődött. 1911-ben víztorony épült, teljes lett a vízvezeték-hálózat; Újpesten minden házban egészséges vizet ihattak az emberek. Ugyanezen évben megkezdte működését az első kőszínház, levetítették az első mozifilmet. Bővítették a Károlyi Kórház épületét, az utcák többsége csatornahálózattal és szilárd burkolattal rendelkezett. Az első világháború itt sok szenvedést okozott. 15 000 újpesti férfi harcolt a frontokon. Akadozott a gyárak termelése, nagy volt a nyersanyag- és az élelmiszerhiány. A város elveszítette tartalékait. 1919-ben váratlan esemény történt, felfüggesztik Újpest városi jogait és törvényhatósági biztost rendelnek a közigazgatás élére. Ez az állapot 1922-ben szűnt meg. Ám közeleg egy újabb megpróbáltatás; 1923 februárjában váratlanul árvíz pusztítja a várost, egy éjszaka alatt 1500 ember maradt hajlék nélkül, mert Megyer nagy részét elöntötte az ár. Az újpestieknek azonban szerencsésük volt a szerencsétlenségben. A közigazgatás élén egy kiváló ember, dr. Semsey Aladár állt, aki nagy lendülettel szervezte az újjáépítést. Állami támogatást és banki kölcsönt szerzett, így megépül-

hettek az ún. „városi házak”, ahol elsősorban a lakás nélkül maradt családok kaptak elhelyezést. Az okos gazdálkodásnak köszönhetően a maradék kölcsönből 1927-ben felépülhetett a Szülőotthon, 1931–32-ben pedig a Városi Kórház. 1929-ben megyei jogú város lett Újpest, fontos szerepet kapott képviselői révén a megyei közigazgatásban és a parlamentben. Az országot sújtó gazdasági válság és az ezzel járó munkanélküliség csak mérsékelten jelentkezett a gyárak és üzemek életében. Kitűnő „szociális háló” szerveződött, vagyontalanok, gyermekek és öregek számíthattak segítségre. A Stefánia Egyesület a kismamák és a gyermekek gondozásában és ellátásában segített, az idősek gondozását a városi szociális otthonban biztosították. Ingyenkonyha működött, a díjmentes orvosi ellátásról az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet gondoskodott.

A közelgő második világháború súlyos fenyegetést jelentett. A hadi cselekmények okozta károk eltörpültek az emberveszteségek mellett. A vézskorszak alatt a város hetvenezer lakosából több mint tizenkétezer embert – gyermekeket és öregeket is – hurcoltak el, akik ártatlan áldozatai lettek az üldözéseknek. Sajnos a háború vége nem azt jelentette, hogy az élet visszatér a régi kerékvágásba. 1945 tavaszán jeges árvíz pusztított, a vállalatok közül az Egyesült Izzó gépeit a bevonuló szovjet csapatok leszerelték, a termelőkapacitást jelentő géppark 80 százalékát elszállították. A közéletben zajlanak a politikai csatározások, a szociáldemokrata és a kommunista párt vívja harcát a város irányításáért. 1950. január 1-je aztán pontot tett a belső küzdelmek történetére. Politikai döntés született: Újpest mint megyei jogú város megszűnt és a főváros IV. kerületeként „Nagy-Budapest” részévé vált. Ezt követően megszűnnek az újpesti egyesületek: pl. az UTE Újpesti Dózsa néven a belügyminisztérium sportegyesülete lett. A gyárakat és az üzemeket államosítják és egyre inkább érvényesül a központi irányítás. Az 1950-es évek végén megkezdődő rekonstrukció lassan, de határozottan átalakítja a város arculatát. Megjelennek a tízemeletes tömbházak, az „öslakó” újpestiek más, távolabbi kerületekben kapnak új lakást, sok idetelepített család költözik az új épületekbe. Ennek ellenére a hagyományos „újpesti polgári tudat” ha csírájában is, de mégis megmaradt. Ennek köszönhető, hogy a nyolcvanas évek végén újra alakulnak civil szervezetek: az Újpesti Értelmiségi Klub, az Újpesti Városvédő Kör, az Újpesti Helytörténeti Alapítvány, az Újpestért Egyesület, stb. Nagy érdeklő-

dés és társadalmi támogatás nyilvánult meg az újraéledő helytörténeti kutatások iránt. Az 1950-es esztendő követően az első nagyszabású civil ünnepségre 1990-ben került sor, amikor az Újpesti Értelmiségi Klub és az Újpesti Városvédő Kör szervezésében emlékezett a város Újpest alapításának 150. évfordulójára. Ezen az ünnepségen tizenkilenc idős, köztisztviselőben álló polgár vehette át az „Ad honorem Újpest 1840-1990” emlékérmét, köszönetképpen azoktól, akikért egész életükben önzetlenül dolgoztak. Volt közöttük orvos, tanár, lelkész, sportoló, ügyvéd és kisiparos, valamennyien elkötelezett újpestiek. Nem meglepő tehát, hogy Újpest képviselőtestülete 1993 márciusában rendelettel állította vissza Újpest jelképeit: a címert, a zászlót; abban a formában, ahogyan azt 1907-ben megalkották. Az elmúlt húsz esztendő szép eredményeket hozott a helytörténeti kutatásokban. 1994-től iskoláinkban helytörténeti oktatás folyik, évről-évre iskolai helytörténeti vetélkedőket szerveznek. Új épületbe költözött az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény és több mint huszonöt könyv jelent meg újpesti témakörben. Példa nélkül álló a negyedévenként megjelenő Újpesti Helytörténeti Értesítő.

Amikor visszatekintünk városunk történetére, látnunk kell, hogy Újpest fejlődése és sikerei mindig felkeltették a kortársak figyelmét. Sok helyen kísérelték meg, hogy utánozzák, másolják ezt a példát, ám ez a nagyívű fejlődés nem volt utánozható, mert a siker feltételei nem voltak meg máshol, és ma sem azonosak.

Újpesten rendezte meg 1909. decemberében a Polgármesterek Egyesülete ötödik közgyűlését. Ez a szervezet fogta össze Magyarország rendezett tanácsú városainak első embereit. Több mint száz polgármester utazott ide, hogy megismerje az akkor még csak két esztendő város életét. Rácsodálkoztak a város intézményeire, kórházakra, iskolákra, a kikötőre, a hídra és a városi közlekedésre. Megismerték az ipar jelentős gyárait, a bőrgyárat, textilüzemeket és a világhírű lámpagyárat. Erről az eseményről, az itt látottakról lelkes hangvétellű cikkek jelennek meg a sajtóban. A Városok Lapja hírlapírója naponta tudósított, és az egyik cikkét az alábbi mondattal fejezte be: „Újpest a csodák városa”.

Valóban a csodák városa volt Újpest? Akik ezt a megállapítást túlzásnak tartják, gondoljanak arra az útra, amit ez a település 1840 és 2007 között megtett. A terméketlen homokra épült város az emberi alkotóerő, a szorgalom és a hűség példaképe volt és marad.

Felhasznált források és irodalom:

Budapest Főváros Levéltára (BFL) Újpest megyei jogú város iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1907.

BFL Budapest főváros IV. kerület tanácsülési jegyzőkönyvei. 1985–1989.

Honi Ipar, 1943. december 15. dr. Éder Zoltán: Újpest a főváros után Magyarország legnagyobb ipari város.

Dr. Miklós Antal: Újpest jövője. Újpesti Almanach. 1914.

Dr. Ugró Gyula: Újpest 1931–1930. Bp. 1932.

Sipos András: Az önálló Újpest egy évszázada 1849–1949. In: Újpest 1907–2007. Szerk. Estók János. Bp. 2007. 41–56.

Képeslap az újpesti Városházáról, 1920 körül
(Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény)